

ELŐSZÓ

Sokan e munkát elolvasva azt fogják mondani, hogy enyhén szólva tudománytalan egy etnikai-vallási közösséget kiragadni gazdasági-társadalmi közegeből, és külön vizsgálni, tárgyalni azt. Persze módszer kérdése, hogy az egyediből vagy az általánosból indulunk-e ki. Másrészt szó sincs holmi „kiragadásról”, hiszen a téma sokoldalú körüljárása nélkül hozzá sem foghatunk volna a komolyabb munkához. Kutatásaink megkezdéséig a zentai helytörténeti kutatások még nem produkáltak kellő minőségű és mennyiségű irodalmat, amelyre támaszkodhatunk volna; a meglevők inkább csak kiindulásul szolgáltak az adatgyűjtéshez. E kézirat formálásakor viszont már párhuzamosan készült (s azóta már megjelent) Zenta monográfiájának első kötete, amelynek társszerzője volt többek között e sorok írója is; aki pedig a város történetének éppen azt az időszakát vállalta fel, amelyen belül már nyomon követhető a zsidóság megjelenése, majd szerepvállalása Zentán. Úgy véljük, hogy a két kézirat ilyen szerencsés találkozása kölcsönösen megtermékenyítő volt.

A zentai zsidóság történetének monografikus feldolgozása nem a másság kiemelését, esetleg a zsidóság aránytalanul nagy szerepvállalásának aláhúzását hivatott megcélozni. Inkább – ahogy ilyenkor mondani szokás – hiánypótló szerepet szántunk e munkának. A helytörténet elhanyagolása nevelési-oktatási rendszerünkben egyébként is megbocsáthatatlan bűn; ezen belül pedig a valamikor városunkban élő, viszonylag nagyszámú zsidóság szellemiségében is megszűnt létezni, hiszen a mai gyermekek úgyszólván semmit sem tudnak róluk, az idősebbeknek pedig csupán homályos, csalóka, idealizált emlékképeik vannak hajdani polgártársaikról.

Egy-egy település zsidóságának múltját általában hitközségi-közösségi monográfiák szokták feldolgozni. Így volt ez a múltban, s nagyjából ilyen kiadványokkal találkozhatunk napjainkban is. A hitközségi (vagy közösségi) monográfia általában az adott közösségnek íródik, annak ilyen irányú érdeklődését elégíti ki kisebb-nagyobb mértékben. Másrészt a település-monográfiák az egész települési közösség igényeihez mérten íródnak, tehát az azon belüli mikroközösségek joggal szeretnének ennél többet is megtudni önmagukról. Ezért próbáltuk a két módszert ötvözni egymással, s közben igyekeztünk nem elfeledkezni egy harmadik elvárásról: ti. hogy feltárjunk olyan adatokat is, amelyek egyetemesebb ismereteinket is bővítik majd. Ezt a felfogást tükrözi kéziratunk struktúrája; mely szerint a nagyobb fejezetek elé felvázoltuk a kontextust, amelybe témánk elhelyezhető. S ezt a törekvést koronázta siker, amikor felvázolhattuk egy Zenta központú ortodox (*hászid*) sziget körvonalait a bácskai „neológ tengerben”. A kellő számú forrás hiánya, valamint a nyelvi akadályok megakadályoztak bennünket abban, hogy ezt a fenomént kellően körbejárjuk és megmagyarázzuk, hosszasan találgatásokba pedig nem akartunk bocsátkozni; de reméljük, hogy a jövőben majd e kérdés megválaszolására is sor kerül.

Amikor tehetjük, néprajzi adalékokkal is szolgáltunk, bár ezek száma fájóan kevés; sikerült azonban feltárni bizonyos interetnikai kölcsönhatásokat (vérvád és építőáldozat figyelemreméltó helyi összekapcsolása), amelyek talán segítenek magyarázatot adni az antiszemita előítéletesség jelenségének helyi megnyilvánulásaira.

Tudatában voltunk annak, hogy módszerünk rengeteg buktatót, csapdát rejt, de úgy véljük, hogy egy-egy kérdés megfogalmazása olykor önmagában is értékkel bír, akkor is, ha arra nem mindig tudunk választ adni. (Inkább ezt tegyük, mint hogy tévesen magyarázzunk!)

Munkánk kezdete egy kiállítás volt, igen szegényes anyaggal, ami aztán menet közben gazdagodott addig rejtve maradt, értékes forrásokkal, hogy most kéziratá érve, kiadásra kerülve első ízben szembesítse Zentát zsidó múltjával. A szerzői tunyaságot sarkantyúzó, egyre érdeklődőbb és sürgetőbb közvélemény, úgy tűnik, hajlandó és felkészült arra, hogy kezébe vegye e monográfiát.

Egy könyv – akarva-akaratlan – elsősorban szerzőjének állít emlékművet, még ha nem is ez volt vele az eredeti szándék. A zentai zsidóságról viszont mindmáig nem tudunk hozzá (és hozzánk) méltó módon megemlékezni. Legyen hát ez a könyv emlékmű-pótló, amíg az igazi nem készül el. Vagy az egyetlen, ha emez mégsem készülne el.

Ezért hát elsősorban azoknak íródott e könyv, akikről szól:

akik nem éltek túl 1944-et,

akik túléltek, visszajöttek és itt maradtak,

akik visszajöttek, de elmentek,

akik elmentek, de időnként visszajárnak,

akik emberileg érthető okok miatt nem járnak vissza,

de mindenekelőtt a mintegy háromszáz, 15 évnél fiatalabb gyermek emlékének szentelve, akik nem tértek vissza; hiszen a gyermekáldozat a legbarbárabb, legembertelenebb, legbrutálisabb, semmivel sem magyarázható és menthető vagy igazolható emberi tett.

Szól azokhoz is, akiket nem nyomaszt holmi kollektív – egyesek szerint öröklődő – bűn tudata, ám őszintén kívánják a szembesülést.

Kedves címzettjeink mindazok, akik még előítéletek nélkül ismerkednek városuk múltjával, egykori lakosaival.

Fájó, hogy még mindig vannak (Zentán is) olyanok – és sajnos nem kevesen –, akik szellemi nyomorukból kifolyólag még mindig a másságban keresnek és találnak bűnbakot, de azért nekik is ajánljuk elolvasásra e könyvet.

Végül pedig köszönetet szeretnénk mondani mindazon személyeknek, intézményeknek, akik mind nálunk, mind külföldön (Magyarországon, Izraelben) hozzájárultak kutatómunkánk sikerességéhez. Bár eredeti szándékunk az volt, hogy név szerint egyiküket se említsük, hiszen a felsorolás is kitenne egy-két oldalt, mégis úgy érezzük, hogy ki kell emelni az „elsőket az egyenlők közül”, mégpedig a zentai Slavnic (Breitner) Adélt, első adatközlőnk, aki a „nem tudok sokat” ellenére is sokat tudott, és segített, amiben csak lehetett; a Soros Alapítványt, amely legnehezebb itteni évében, betiltása árnyékában nyújtott támogatást izraeli utazásunkhoz; a haifai Adler (Spitzer) Gizellát, aki súlyos betegség és műtét után fogadott be lakására ingyen és bérmentve, s tette lehetővé, hogy izraeli tartózkodásunk a várakozástól eltérően jóval hosszabbra sikeredjen. Adler Gizella külön érdeme, hogy 1999 tavaszán és nyarán, a különlegesen nagy megpróbáltatások idején e sorok írójának az ő levelei és telefonhívásai adtak erkölcsi erőt a munka folytatásához és végül befejezéséhez.

Fent nevezett, valamint a névtelenül maradt személyek, intézmények segítségével talán soha nem készült volna el a könyv, melyet most az olvasó a kezében tart.

Zenta, 2002. február

A szerző